

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМЕНІ М. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ ІМЕНІ Г. СКОВОРОДИ

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ

**НАУКОВИЙ ЩОРІЧНИК
2010 рік
Книга II**

Львів
“Логос”
2010

ББК 84(4УКР) 1-44
ISBN 966-7379-92-7

Історія релігій в Україні: науковий щорічник/ упоряд. О. Киричук, М. Омельчук, І. Орлевич. — Л. : Львівський музей історії релігії; вид-во «Логос», 2010. — Книга II. — 1064 с.

Вміщені у збірнику наукові статті охоплюють широке коло питань релігієзнавства: особливості дохристиянських вірувань, історії розвитку конфесій, богословської думки, філософії, державно-церковних відносин, та сакрального мистецтва. Зокрема у книзі II з'ясовуються актуальні проблеми сучасного релігійного розвитку в Українській державі. Філософськи осмислюється суспільне призначення релігії. Не залишилися поза увагою історія вірменських та єврейських релігійних громад, розвиток мусульманства та східної традиції в Україні. Досліджуються особливості сакрального мистецтва, проблеми збереження духовного і культурного надбання. Висвітлюються питання краєзнавства, сакрального туризму, історії християнських комплексів тощо.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Я. Дашкевич, докт. істор. наук; М. Капраль, докт. істор. наук; В. Наулко член-кор. НАНУ, докт. істор. наук; П. Сохань, член-кор. НАНУ, В. Ульяновський, докт. істор. наук; В. Єленський, докт. філос. наук; А. Колодний, докт. філос. наук; Л. Филипович, докт. філос. наук; П. Яроцький, докт. філос. наук; О. Боднар, докт. мистецтвознавства; Р. Захарчук-Чугай, докт. мистецтвознавства; М. Станкевич, докт. мистецтвознавства; Г. Стельмахук, докт. мистецтвознавства

Загальне керівництво: **З. Білик. Л. Моравська**
Відповідальна за випуск: **М. Омельчук**
Відповідальний секретар: **Т. Вишневська**

*Затверджено до друку вченою радою
Львівського відділення Інституту української археології
та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України,
протокол № 1 від 20 квітня 2010 року
і Львівського музею історії релігії
протокол № 3 від 17 квітня 2010 року.*

Holy doors and “deacons’ doors” of iconostases of XVIII of century, examined in this article in the context of style of rococo, for the purpose similarity and difference to sights of the same type. Also innovations, their characteristic features and differences, investigated at the different regions of Ukraine.

Олег Болюк,

кандидат мистецтвознавства,
науковий співробітник відділу народного мистецтва
Інституту народознавства Національної академії наук України

СИСТЕМА СТАЦІОНАРНОГО ДЕРЕВ'ЯНОГО ОБЛАДНАННЯ СВЯТИЛИЩА: РОЗТАШУВАННЯ, ФУНКЦІЯ, ТЕКТОНІКА, СИМВОЛІКА

Розглянуто історично зумовлений комплекс дерев'яних конструкцій святилища, згідно з їх розміщенням, призначенням, конструкцією та імпліцитним змістом. Подано особливості церковного обладнання та відмінності від інтер'єра латинських храмів.

Ключові слова: церква, святилище, дерево, обладнання, символ.

У церкві окремі дерев'яні предмети мають стале місце, визначене історичним розвитком християнства та вимогами певної конфесії. Ними обладнано інтер'єр кожної основної і додаткових частин храму. Традиційно внутрішній простір української християнської будівлі становлять, як відомо, пресвітерія, нава, притвор. Додатковими приміщеннями часто є захристіє та ганок (зовнішній притвор), і над бабинцем, як верхній ярус, – хори, чи емпора, дзвіниця [20, с. 154–156, 174].

Пресвітерія (пресбітерій; пресвітерій, пресвітеріум; абсида, апсида; вітвар, святилище, Святе Святих, “хор”, “вищий хор”) [14, 2 Хр.5:7; 15, с. 24, 52–53; 20, с. 28–29, 82–83, 320–231, 350], відмежована вітварною перегородкою або в окремих греко-католицьких церквах – з відкритим простором, відділяє, як заведено в католицьких святинях, – своєрідна триумфальна арка (“райдуга”, “арка примирення”) чи невеликий парапет – канцелі (cancelli), що інколи називали раніше “балясами”, “балясками” [23, с. 73] від назви архітектурно-оздоблювального елементу. У цій частині храму відбуваються найважливіші священнодійства літургії, тому доступ до пресвітерії, окрім служителів церкви, суворо заборонений не тільки в часі богослужб. Простір цього sacrum християни пильно оберігають. Як сама релігійна споруда віруючих у Христа, так і більшість предметів її опорядження, окрім практичної

користі, художньо-естетичної мови, мають семантичне значення, виражене завдяки алегоричному, метафоричному, символічному засобам [18, с. 243–261], що стверджує й візуально ілюструє догми християнської віри.

Хоча увесь християнський храм символізує Дім Божий, де присутній Творець, усередині будівлі Його властиве містичне перебування відносять до пресвітерії, тому й називають це приміщення, перетлумачивши з гебрейського *Kodeś Kodašim* – “Святеє Святих”, згідно з біблійною назвою скинії, де зберігали старозавітний ковчег свідочтва й звідки промовляв Господь до Мойсея, згодом Аарона та наступних священиків [14, 2М 26:33, 3М1]. Отже, при дозволеному вході вірних в абсиду виключно через дияконські двері, кожен, хто переступає межу вівтаря, знаменує себе тричі знаком хреста.

У центральній частині пресвітерії інколи монтують підвищення на одну сходинку для престолу, – супеданеум (*suppedaneum*). Існування такої конструкції треба розуміти, як символ вищості Господа, Який перебуває на престолі, над Його творінням. Подібно цьому, образ Бога, втіленого у Його Сині, часто зображують на іконах чи стінописі. В окремих храмах, окрім супеданеума навколо престолу, перед іконостасом є підвищення на одну-три сходини, назване солеєю.

В апсиді на супеданеумі, згідно з каноном, розміщують посередині нерухомо головний престол (престіл, алтар, вівтар, олтар, жертovníк, трапезу) – конструкцію, без освячення якої не може відбуватись жодна літургія східного обряду [10, с. 481–482; 15, с. 196]. Він є одним з основних освячених предметів усередині храму у формі чотирикутного рівностороннього дерев'яного стола [14, 2М.27]. Згідно з Господніми настановами, даними Мойсеєві на Сінаї, жертovníк має бути зроблений з дерева акації по п'ять ліктів з кожного його боку, три лікті – висоти [14, 2М.27:2]. Не в кожній церкві дотримано цих вимог: зміна параметрів конструкції пов'язана з габаритами церкви. У свою чергу, розміри будівлі залежали від підготовленого матеріалу та спроможності громади придбати його. Престоли українських церков виготовляли не з акації, а з порід місцевих дерев, які населення вважало “чистими”, священними, очевидно ще з передхристиянських часів, – дуба, липи.

В українських церквах відомі престоли двох типів: столоподібна конструкція (як поширений варіант – з виступами-”ризалітами” на кутах та тектонічно подібна конструкція з киворієм – найчастіше куполоподібним накриттям із чотирма колонами – паракітонією. В П'ятикнижжі сказано: “І поробиш роги його [жертovníка – О. Б.] на чотирьох кутах його – із нього нехай будуть роги його. І пообкладаєш його міддю” [14, 2 М. 27:1]. Треба розуміти, що із жертovníка, згодом престолу, такі виступи трансформувались у стовпи-паракітонію, об'єднавшись з опорами завіси, утворивши разом ківорій [9, с. 37].

Престіл може бути виготовлений з плениць, брусів, дощок, які з'єднані по кутах брусами-опорами, зверху – широкою стільницею, що загалом наближує його до форми куба, або інколи мати фігуративні вирізи бокових площин, звужені ближче до підлоги. Зі східного боку в давніх жертovníках подекуди можуть бути дверцята для переховування церковних речей, хоча це суперечить призначенню жертovníка.

Семантичні носії інформації головного жертovníка вбачаються в матеріалі, формі, оздобленні. Так, його кубічну форму пов'язують з постатями чотирьох канонічних євангелістів із їхніми атрибутами (ангел, віл, орел або фенікс, лев), символіко-образне трактування яких дозволяє продовжити асоціативний ряд: чотири сторони світу, стихії-елементи, основні типи людського темпераменту, що утворюють зміст сфінкса (знати, сміти, хотіти, мовчати), заміною яких у християнстві є принаймні два з дев'яти ангельських чинів – престоли та тетраморфон. Згідно з настановами іконографії церковного живопису, поданими в "Єрмінії" Діонісієм Фурнографістом, головна конструкція церковного облаштування зображується "як вогняні колеса з багатоокими крилами навколо, вставлені одні в одних, що утворюють царський престол"; а тетраморфон – "шестикрилий ангел, що має навколо голови вінець, обома руками тримає євангеліє біля грудей. Серед двох крил, простертих поверх його голови, пишеться орел, а поруч правого крила біля плеча – лев, а поруч лівого, також біля плеча, – віл. Ці тварини дивляться ввєрх, а кігтями й стопами своїми тримають євангелія"[7, с. 35; 14, Іс.6:1, Єз.1].

Престол призначений для відправ священнослужителем над ним божественної літургії, зокрема приношення безкровної жертви Нового Завіту (звідси інша назва його – "жертovníк") у вигляді Хліба і Вина як символів Тіла і Крові Христових на згадку про Ісусову науку на Тайній Вечері (звідси ще одна назва – "трапеза"). Символізує одночасно вищий Божий світ, ясла Ісуса, Грїб Господній і є головним священним осередком цілого храму. Як і "горне сїдалище", престол відображає ідею Етимасії – приготовленого престолу для другого пришестя Царя Всесвіту [15, с. 87–88]. Тому в усіх християнських віросповіданнях, окрім реформістських течій, престол є "серцем" сакрального простору будівлі.

Над престолом зводили ківорій (киворій, киворіон, ківоріон, сїнь, сєнь, піднебесне, поднебесноє, балдахін) [10, с. 359], як зазначалось, ще у романських храмах, що залишилось досі поширеним в окремих святинях як східного, так і західного обрядів і має символічне та декоративне значення, втративши практичну функцію. Християни всіх віросповідань виготовляли найчастіше його з дерева, рідше – мармуру або металу. Для ківоріїв українських храмів переважає аналогічне застосування матеріалу.

Ківорій символізує небозвід над землею (звідси – піднебесне, поднебесноє) – жертovníком, на якому приноситься Богові жертву. Потрібно зазначити, що не в усіх західноукраїнських церквах є такі сїні. Локально поширеним варіантом накриття над престолом північнобуковинських церков XIX–XX століть є квадратний образ, якого кріплять на ланцюгах до перехресних балок чи купола апсиди. Він повернутий лицьовим боком до престолу, тобто звисає над ним. Найчастіше зображуваними сюжетами тут є Ново-завітна Трійця, Коронування Богородиці (наприклад, церква Різдва Пр. Богородиці XVII століття с. Селятина Путильського району [5]).

Увінчання стаціонарної конструкції, що символізує небо [28, с. 518], є в кількох варіантах. Кількісно найбільшим завершенням є хрест, рідше – Все-

видюче Око чи ікона, оточена сяйвом-гловією, Христос із хартією зі сюжету Воскресіння або пелікан. Своє видіння Господньої слави у Книзі пророцтв Єзекіїль описує так: “А згори небозводу, що над їхньою головою [чотирьох істот-престолів. – О. Б.], була подоба трону на вигляд каменя сапфіру; а на подобі трону була подоба на вигляд людини, на ньому згори” [14, Єз. 1:26].

Фігура пелікана, який годує своїм тілом пташенят, – не часто використовується в місцевому сакральному різьбленні композиція, символіку якої трактують як самопожертву Ісуса Христа заради прощення гріхів людства [2; 11, с. 54]. У західній християнській іконографії – навпаки, часто використовується символіка як в архітектурі, так і в праментиці, літургійних предметах [22, с. 246–247]. Об’ємне зображення цього сюжету, як виняток, є на царських вратах іконостаса Михайлівської церкви 1700 року в с. Вишці Великоберезнівського району Закарпаття.

Дерев’яна конструкція ківорію останніх століть подекуди зберегла зображення єхаристійного голуба (*colomba eucaristica*). Фігура цього птаха залишилася символічним та декоративно-композиційним елементом не лише в надпрестольному накритті, а й використовувалась у пластиці казальниць, завершень бічних вітарів та проскомидійників [22, с. 228–232]. У новітніх цервах західних областей України серед птахів-символів зображення голуба трапляється найчастіше, проте не так інтенсивно, як у минулому. Окрім об’ємно різьблених фігурок голуба, вмонтованих інколи з нижнього боку купола ківоріїв, так само можуть тут бути астральні символи. Проте найчастіше трапляються наметові конструкції без будь-яких зображень, покриті зсередини переважно блакитною чи білою фарбою для уподібнення. Такий вигляд варто пов’язати з видінням Єзекіїля, де пророк свідчить: “А на головах тих істот була подоба небозводу, ніби грізний кришталь, розтягнений над їхніми головами згори” [2; 14, Єз. 1:22].

Сінь пресвітеріумів другої половини XIX – початку XX століття часто прикрашають імітації ламбрекенів з китицями (трактування завіс біблійної шкіри), зірками чи чергуються одні з другими. Астральний мотив на їхніх кінцях посилює символіку ківорію – небозводу зі світилами. Інколи спадаючі драперії можуть бути виконані майстром умовно – у формі ажурних декоративних півкілець або навіть трилистих закінчень. Замість наслідування завіс у дереві в окремих цервах використовують справжні тканини, які кріплять до паракітоній.

Поодинокими прикладами піднебесних є конструкції з умонтованими по кутах зображеннями канонічних євангелістів. Так, ківорій каплиці біля церкви Різдва Богородиці 1780 року (1841) с. Пилипця Міжгірського району завершують іконки з ликами євангелістів, обрамлені рельєфними мушлями [5]. У такому варіанті семантику ківорію варто розглядати як символ не тільки куполоподібної печери над яслами Ісуса, склепіння Гробу Господнього, Тверді Небесної над видимим Всесвітом, завершення трону Вседержителя, а й як Слово Боже, проголошене Його вісниками, що подібно до іконографічного сюжету “Спас у Славі”. На основі архітектоніки ківорію та зокрема оздоблення припускаємось думки, що його виставили для пилипецької церкви в останній чверті XVIII століття.

Складнішим композиційним замислом диспонує сінь церкви Стрітення 1888 року у Верб'язі Воловецького району [5]. Окрім євангелістів на кутах карнизу, тут боки навісу обрамляють ажурно різьблені композиції з біблійною символікою: праворуч – скрижалі Завіту, які оточені камінням, що розуміється як гора Сінай, та виноградною лозою з китицями ягід. Ліворуч закомпоновано Євангеліє з текстом від св. єв. Матвія про родовід Ісуса [14, Мт. 1:1-17], колону бичувань з мотузкою, різками, кліщами та молотком. Позаду Книги видніється тростина з губкою, посередині – хрест із терновим вінком, спис. Праворуч Євангелія – драбина, глек, саван, гральні кості.

Досить незвично прикрашений ківорій буковецької церкви Міжгірського району Закарпаття: над капітелями його колонок з боків прикріплено ажурні завитки, що нагадують отвори-кільця старозавітного ковчегу свідочтва у скінії, в які засовували держак-тримачі [14, 2 М. 25:12–15, 2 Хр. 5:8–9] для її перенесення. У художньому трактуванні цих конструктивних елементів ледь вгадується їхнє первісне призначення.

Переважно дерев'яний напрестольний літургійний предмет – дарохранильний кивот (кіот, перистерій, перистеріон, сіон у перекладі з грецької κίβωτος – “скринька”, ковчег, арон) [14, 2М.25:10–11; 15, с. 126–127; 10, с. 267–268], призначений для зберігання Св. Дарів, є похідним від навісного ковчега, який використовували ще до XVI століття, особливо у латинських храмах. Різновид кивота у формі ротонди – єрусалим, сіон, – відомий ще з княжих часів, також вийшов з ужитку, хоча зберігся в дещо видозміненій формі як монстранція або інша остенсорія в костелах та греко-католицьких церквах [6, с. 19–29; 15, с. 126–127]. Кивот символізує утвердження Церкви Христової і спасіння людства у Новому Завіті (звідси – єрусалим, сіон) [13, с. 44, 120] або гробу Господнього (звідси – гробниця), попередньою місткістю якої була порожниста фігура голуба (звідси – перистерій, перистеріон, що з грецької означає “голуб”). Вплив західноєвропейського мистецтва позначився на кивотах, які виготовляли з металу, каменю, дерева у формі саркофага, макета вежі, базиліки, церкви чи каплиці [19, с. 298–300].

В українських церквах найпоширенішою формою кивоту, переважно виготовленого з дерева, є церква (одно-п'ятиверха, безверха), рідше – шафка з дверцятами, на яких завжди зображають чашу Нового Заповіту або ще й сонячний диск (глюрію), Тіло Господнє у вигляді просфори (артоса) [13, с. 109] над нею та монограму Христа – харизму. Над шафкою чи саркофагоподібним кивотом інколи розміщують скульптуру лежачого Агнця на книзі, що імітує Святе Письмо [25, с. 198–200].

Семисвічник, що за типологічними ознаками належить до церковних світильників [15, с. 214–215], тепер в основному розміщують за престолом перед горним сідалищем. Подекуди в старих церквах й дзвіницях можна натрапити на ступінчасті підставки для односвічників, що разом встановлювали на головному престолі. Така конструкція широко побутувала, згідно з твердженням вченої С. Боньковської, до XIX століття, в якому поступово замінив сім окремих свічників цільний семисвічник [15, с. 222]. Давня ступінчаста основа

інколи містить у центральній частині шафку-кивот. Кількість свічок чи штучних джерел освітлення символізує сім дарів Святого Духа. Прилад, що слугує для освітлення головного престолу, запалюють у часі богослужб.

Напрестольний хрест встановлюють на жертovníк поруч семисвічника. Його конструкція проста – хрест з об'ємно різьбленим чи відлитим Розп'яттям або без нього, приєднаний до високого держака.

Ліворуч від головного престолу, біля північної стіни святилища, встановлено проскомидійник (жертovníк, жертівник, жертвеник; стіл або трапеза приношення, предложення, предложенія; простилице; требник, у значенні стола офіри; тисіастеріон; протесіс; професіє) [10, с. 487; 26, s. 15] – у вигляді чотирикутного дерев'яного стола або шафки, призначених для приготування священнослужителем Святих Дарів на першій частині божественної літургії – проскомидії для їх освячення на головному престолі. Називають також столом приношення, тому що на ньому кладуть дари, принесені християнами перед службою Божою, а жертovníком, бо тут приготівляють дари для приношення безкровної жертви Нового Завіту. Проскомидійник переважно складають стільниця-жертovníк; боковини – придели; як необов'язковий елемент стінка з іконою – кіот, який, на відміну від дарохранильного, також розміщують на бічних чи запрестольних приделах – вітварних цоколях, кріплять до стін навіть у формі пласкої скриньки вживали раніше як хатній [15, с. 129–130]. Символізує Вифлеєм і Голготу, оскільки під час проскомидії згадуються Різдво і Страсті Христа.

У просторих храмах позаду престолу розміщують крісло – “горне сідалище” (“горне місце”) для архієрея (єпископа), по боках якого ставлять сидіння для священників та дияконів – “сопрестолія” (синтрон, синфрөг) [15, с. 66]. Проте інколи у святилищі трапляється сідалище праворуч царських врат або у південній частині трансепту, нави (церква с. Шипота Путильського району Чернівецької області) [4]. Символізує престол Господа, який оточують небесні хори, що прислугуюють Йому, і є видимим тронем Небесного престолу – етимасії [9, с. 41]. Архітектоніка таких предметів інтер'єра дозволяє їх поділити на тріноподібні сідалища, крісла та ослінчики.

Праворуч від горного місця в давніх церквах розміщували інший стіл – дїаконник (також з грец. газофілакїон, скевофілакїон, дїаконїкон), від “дїакон”, за яким доглядав цей церковнослужитель. Інша назва такого облаштування походить від його призначення: сосудохранїльниця (зберігання начиння), ризниця (зберігання риз). З часом богослужбові речі стали зберігати у шафі або зводили для цього окреме приміщення, однак з північного боку святилища, оскільки з півдня виникло інше – паламарня, яку теж, як і ризницю, називають захристїєю [9, с. 42–43; 16, с. 62; 26, s. 15–16].

Таким чином, дерев'яне церковне облаштування, підпорядковане і тісно пов'язане із символіко-догматичними вченнями й обрядово-богослужбовою чинопослідовністю, й могло змінюватись лише відповідно до розширень, уточнень канонів та введень нових, які богословська ідеологія того чи іншого віросповідання вважала прийнятними. Значна частина облаштування церковного інтер'єра

аналогічна конструкціям і предметам інших християнських віровизнань, оскільки впродовж близько десяти століть, всупереч поширенню єретичних тлумачень віри, іконоборству та іншим несприятливим чинникам, що ставали на заваді порозумінню між Римом і Константинополем, їх призначення, тектоніка, декор розвивались та змінювалися синхронно. Все ж в облаштуванні храмів – ортодоксального і латинського, – вбачається певна різниця між окремими конструкціями. Відмінність простежуємо насамперед у просторі літургії Євхаристії. Тут головною ознакою церковного пресвітеріума, згідно з канонами православ'я, є вівтарна перегородка, у католицьких храмах, у тому числі подекуди й грецького обряду, – простір апсиди відкритий для огляду парафіян і відмежований низькими парапетами-канцеллі. Проте такі відмінності предметів обладнання сакрального інтер'єра того чи іншого віровизнання не відобразились на столярних прийомах їх виготовлення. Зрозуміло, що форма виробу продиктована його призначенням, однак усі кріплення складних дерев'яних стаціонарних конструкцій чи меблів у святинях аналогічні, що свідчить про тривалість традицій деревообробки. Відмінність найкраще виявлена в художньо-пластичному вирішенні предметів, іконографії. Прикметно, що семантичне трактування кожного із символів, атрибутів чи алегорій, застосованих у різьбленні чи малярстві, – ідентичні, мають спільні ознаки, властиві християнству загалом.

1. Болюк О. Звіт мистецтвознавчої експедиції // Архів Інституту народознавства НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 462. – Арк. 71.
2. Болюк О. Звіт експедиційних матеріалів на північну Бойківщину 2005 р. // Архів відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України.
3. Болюк О. Звіт експедиційних матеріалів на північну Бойківщину та Підгір'я 2006 р. // Архів відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України.
4. Болюк О. Звіт експедиційних матеріалів на північну Буковину 2008 р. // Архів відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України.
5. Болюк О. Звіт експедиційних матеріалів на Буковинську Гуцульщину 2009 р. // Архів відділу народного мистецтва Інституту народознавства НАН України.
6. Бочаров Г. Н. Прикладное искусство Новгорода Великого / Генрих Николаевич Бочаров. – Москва: Искусство, 1969. – 123 с.
7. Ерминия или наставление в живописном искусстве составленное иеромонахом и живописцем Дионисием Фурнографистом. 1701–1733 год // Труды Киевской духовной Академии. – 1868. – 184 с.
8. Ковачовичова-Пушкарьова Б., Пушкар І. Дерев'яні церкви Східного Обряду на Словаччині / Бланка Ковачовичова-Пушкарьова, Імрїх Пушкар. – Братіслава: Педагогічне товариство, відділ української літератури в Пряшеві, 1971 // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1972. – № 5–6. – 518 с.

9. Любачівський Мирослав Іван. Літургіка: храм–посуди–ризи, дзвони–мощі–образи, книги церковні–церковний спів: у 2 ч. / Мирослав Іван Любачівський.– Рим, 1990. – Ч. I. – 89 с.
10. Мала енциклопедія українського народознавства / [ред. С. П. Павлюк]. – Львів: Інститут Народознавства НАН України, 2007. – 832 с.
11. Овсійчук В. А. Оповідь про ікону / В. А.Овсійчук, П. Д. Крвавич. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2000. – 394 с.
12. Пекар А. В. Нариси історії Церкви Закарпаття: у 2 т. / Атанасій В. Пекар. – Рим – Львів: Місіонер, 1997.– Т. 2. Внутрішня історія. – 492 с.
13. Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології / [авт.-уклад. Н. Пуряєва]. – Львів: Свічадо, 2001.– 156 с.
14. Біблія, або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / [переклад І. Хоменка]. – 1989. – 296 с.
15. Словник українського сакрального мистецтва / [ред. М. Станкевич]. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. – 287 с.
16. Соловій М. М. Літургіка для українських католицьких шкіл: у 2 ч. / М. М. Соловій. – Торонто: Видавництво ОО. Василіан, 1959.– Ч. 1. Святі речі. – 1959. – 87 с.
17. Станкевич М. Автентичність мистецтва: питання теорії пластичних мистецтв: Вибрані праці / Михайло Станкевич.– Львів: Спілка критиків та істориків мистецтва, 2004.– 189 с.
18. Станкевич М. Є. Система композиційних закономірностей / Є. А. Антонович, Р. В.Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич // Декоративно-прикладне мистецтво. – Львів: Світ, 1993. – С. 243–261.
19. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI–XX ст. / Михайло Станкевич.– Львів: Афіша, 2002. – 478 с.
20. Тарас Я. Українська сакральна дерев'яна архітектура: ілюстрований словник-довідник / Ярослав Тарас. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2006. – 582 с.
21. Уваровъ А. С. Церковный диптихъ V в ка / А. С. Уваровъ // Древности: (Труды Московскаго Археологическаго Общества). – Москва: Типографія Грачева и Ко у Пречистенскихъ воротъ г. Миляковой, 1867. – С. 1–16.
22. Forstner Dorothea. Świat symboliki Chrześcijańskiej / [przekład i opracowanie Wanda Zakrewska, Paweł Pachciarek, Ryszard Turzyński; wybór ilustracji i komentarz Tamara Łozińska]. – Warszawa: Instytut wydawniczy, 1990.– 544 s.
23. Gloger Z. Encyklopedia staropolska ilustrowana: w 2 t. / Zygmund Gloger. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1958. – Т. 2. – 1958.– С. 73.
24. Gralewski Jan. Sztuka zdobnicza / Jan Gralewski // Arkady. – 1939. – Rocznik V. – S.176–184.
25. Narolewski T. Agnus Dei / T. Narolewski // Arkady. – 1936.– Rocznik II. – S. 198–200.

26. Pokorzyna Ewa. Słownik terminologiczny wyposażenia świątyń obrządku wschodniego z przydatkiem ikon maryjnych / [aut. Ewa Pokorzyna]. – Warszawa: DiG, 2001. – 184 s.
27. Żarnowiecki Longin. Barwy liturgiczne w kościele rzymsko-katolickim pod względem historycznym, liturgicznym, symbolicznym i estetycznym z 20-ma rycinami chromolitografowanymi / Longin Żarnowiecki. – Petersburg: Nakładem autora. Księgarnia K. Grendyszyńskiego, 1901.– 135 s.
28. Żeliński C. Sztuka sakralna. Co należy wiedzieć o budowie i konserwacji Domu Bożego: podręcznik opracowany na podstawie przepisów kościelnych / Chwałisław Żeliński. – Poznań – Warszawa – Lublin: Księgarnia św. Wojciecha, 1960. – 1004 s.

SUMMARY

Oleh Bolyuk

THE SYSTEM OF IN FIXED WOODEN AUXILIARIES I N THE SANCTUARY: LOCATION, FUNCTIONS, TECTONICS, SYMBOLS

The author analyzes the motivated complex of wooden constructions in the sanctuary according their location, functioning and implications. He studies the peculiarities of church auxiliaries and the differences from the interior of Roman Catholic churches.

Key words: church, sanctuary, wood, auxiliaries, symbol.

Олександр Борисюк,

старший науковий співробітник Національного історико-меморіального заповідника “Поле Берестецької битви”

САКРАЛЬНИЙ ЖИВОПИС ІКОНОСТАСА МИХАЙЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ XVII СТ. НА “КОЗАЦЬКИХ МОГИЛАХ”: ПРИДЕЛЬНИЙ РЯД.

Автор подає детальний опис чотирьох ікон з іконостаса (XVII ст.) в церкві Св. Михайла (XVI ст.) на території “Козацьких Могилах”, а також коротку їхню історію та огляд процесу реставрацій. Це ікони: “Чудо св. Миколая”; “Вигнання торговців з храму”; “Сон святого Якова”; “Чудо архістратиґа Михаїла в Хонех”.

Ключові слова: Михайлівська церква XVII ст., іконостас XVIII ст., ікона, датування, реставрація, опис, сюжет, композиція.

Після здобуття Україною незалежності активно розпочався процес відродження її культурних і духовних цінностей і традицій, які необхідні для са-

ЗМІСТ

СУЧАСНІ ДЕРЖАВНО-КОНФЕСІЙНІ ВІ НОСИНИ В УКРАЇНІ.....	3
<i>Алла Арістова</i>	
РАДИКАЛІЗАЦІЯ ІСЛАМУ В УКРАЇНІ ЯК СОЦІОРЕЛІГІЙНИЙ ПРОЦЕС.....	3
<i>Людмила Бабенко</i>	
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОВІДНОСИН РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ І ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ 1920-Х РОКІВ У СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ.....	12
<i>В'ячеслав Бліхар</i>	
СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ АНТРОПОЛОГІЗАЦІЇ ДЕРЖ.....	19
<i>Олена Васільєва</i>	
РОЛЬ ЦЕРКВИ У ФОРМУВАННІ ДУХОВНОГО СВІТУ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	24
<i>Лариса Веремейчик</i>	
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЄВРЕЙСЬКИХ МЕСІАНСЬКИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ.....	30
<i>Оксана Годованська</i>	
РЕЛІГІЙНІ ПРАКТИКИ УКРАЇНСЬКИХ ТРУДОВИХ МІГРАНТІВ ЧЕТВЕРТОЇ ХВИЛІ В КРАЇНАХ ЇХНЬОГО ПЕРЕБУВАННЯ.....	39
<i>Олена Дроздова</i>	
ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ АНАЛІЗ ПОВНОВАЖЕНЬ ЦЕРКОВНИХ УСТАНОВ В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ.....	45
<i>Катерина Дяченко</i>	
ФЕНОМЕН ЧЕСТІ В ДУХОВНІЙ ТРАДИЦІЇ УКРАЇНИ.....	49
<i>Єгрешій Олег</i>	
АНТІН КНІГИНИЦЬКИЙ: ІСТОРИЧНИЙ ПОРТРЕТ “МАЛОЇ ЛЮДИНИ”. (РЕЛІГІЙНОЦЕНТРИЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ).....	57
<i>Віктор Ідзьо</i>	
АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В МОСКВІ ТА РЕГІОНАХ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (2000–2010 РОКИ).....	65
<i>Наталя Кіт</i>	
РЕЛІГІЙНИЙ ЖУРНАЛ ДЛЯ ДІТЕЙ	

Юрій Яремчук

**СВІТОГЛЯДНО-ВИХОВНА ФУНКЦІЯ ЕТИКЕТНИХ ВІДНОСИН
У ВИВЧЕННІ ШОТОКАН КАРАТЕ-ДО.....562**

САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО.....568

Лариса Арутюнян

САКРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО ВІРМЕНСЬКОЇ КОЛОНІЇ КРИМУ.....568

Олена Бакович

ЦАРСЬКІ І ДИЯКОНСЬКІ ВРАТА ХVІІІ СТ. СТИЛЮ РОКОКО.....573

Олег Болюк

**СИСТЕМА СТАЦІОНАРНОГО ДЕРЕВ'ЯНОГО
ОБЛАДНАННЯ СВЯТИЛИЩА:
РОЗТАШУВАННЯ, ФУНКЦІЯ, ТЕКТОНІКА, СИМВОЛІКА.....580**

Олександр Борисюк

**САКРАЛЬНИЙ ЖИВОПИС ІКОНОСТАСА
МИХАЙЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ ХVІІ СТ.
НА “КОЗАЦЬКИХ МОГИЛАХ”: ПРИДЕЛЬНИЙ РЯД.....588**

Алдона Васіляускенє

АРХІЄПІСКОП МЕЧИСЛОВАС РЕЙНІС В ХУДОЖНІХ ПАМ'ЯТКАХ.....596

Наталія Высоцкая

ЕЩЕ РАЗ О НЕМЕЦКОМ УЧЕНОМ А. ИППЕЛЕ.....605

Тамара Габрусь

**ВОБРАЗ АНЁЛА Ў БЕЛАРУСКІМ
САКРАЛЬНЫМ ЖЫВАПІСЕ ЭПОХІ БАРОКА.....612**

mgr Barbara Maria Gawęcka

**PRACE RZEŹBIARSKIE FAUSTYNA CENGLERA WYKONANE
PODCZAS RESTAURACJI KATEDRY
KIELECKIEJ W LATACH 1869–1872
СКУЛЬПТУРИ ФАУСТИНА ЦЕНГЛЕРА СТВОРЕНІ ПІДЧАС РЕСТАВРАЦІЇ
КАФЕДРАЛЬНОГО СОБОРУ В КЕЛЬЦАХ В 1869–1872 РР.....624**

Вікторія Головей

**БОГОСЛОВСЬКИЙ ДИСКУРС ПРЕОБРАЖЕННЯ
ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ІКОНОМАЛЮВАННЯ629**

Людмила Гурська, Леся Гурська

**УКРАЇНСЬКА ДУХОВНА МУЗИКА В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО
РЕНЕСАНСУ ТА БАРОКО.....638**

Владислав Ґрешлик

**КИРИЛИЧНІ РУКОПИСНІ КНИГИ В СЛОВАЧЧИНІ
ТА ЇХНЕ ХУДОЖНЕ ОЗДОБЛЕННЯ644**

Наукове видання

ІНСТИТУТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА – ФІЛІЯ ЛЬВІВСЬКОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ РЕЛІГІЇ
ЛЬВІВСЬКЕ ВІДДІЛЕННЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ
ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ім. М. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ
ВІДДІЛЕННЯ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА ІНСТИТУТУ ФІЛОСОФІЇ ім. Г. СКОВОРОДИ

ІСТОРІЯ РЕЛІГІЙ В УКРАЇНІ
НАУКОВИЙ щорічник
2010
Книга II

Львів “Логос” 2010

Загальне керівництво: **З. Білик. Л. Моравська**
Відповідальна за випуск: **М. Омельчук**
Відповідальний секретар: **Т. Вишневська**

Художній редактор *В. Сава*
Комп'ютерний набір *О. Антощак, Р. Рибки, Л. Рожкової*

Видавництво “Логос”
Львівського музею історії релігії
79008, м. Львів, пл. Музейна, 1
Друк Фірма “Простір-М”

Підписано до друку з готових діапозитивів 25.04.2008.
Формат 60x84/16
Папір офсетний. Гарнітура Agial. Умовн. друк. арк. 54,6.
Наклад 300 прим. Замовлення № 735.